

3. DA SBU. – F.13. – Spr.376. – T.34. – Ark.37–46. Kopija, mashynopys [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://yarovenkosp.ucoz.ru/publ/boji_za_vizvolennja_volini/ukrajinskij_legion_samooboroni/2-1-0-260
4. Derzhavnyj arhiv Volyns'koi obl. – F.R.1. – Op.2. – Spr.85. – 36 ark.
5. Tam samo. – F.R.2. – Op.2. – Spr.4. – 35 ark.
6. Dovidnyk z istorii' Ukrainy, T.3. (R–Ja) / Za red. I. Z. Pidkovy, R. M. Shusta. – Kyi'v: G'eneza, 1999. – 688 s.
7. Drobjazko S. I. Pod znamjonami vraga. Antisovetskie formirovanija v sostave germanskih vooruzhennyh sil 1941–1945 gg. – Moskva: Izd-vo Jeksmo, 2004. – 608 s.
8. Karkoc'–Vovk M. Vid Voronizha do Ukrain's'kogo leg'ionu samooborony. – Rivne: Sojuz Veteraniv Vyzvol'nyh Zmagan' UNR, Sojuz Veteraniv Ukrain's'kogo Rezystansu, 2002. – 248 s.
9. Kaliberda Ju., Fed'ko A., Fed'ko Ju. Zbrojni formuvannja OUN–Mel'nyka u 1943–1944 rr. na Volyni // Vojenna istorija. – 2010. – №1. – S.70–78.
10. Kolisnyk R., Malec'kyj M. 1–sha ukrain's'ka divizija Ukrain's'koi nacional'noi armii' (divizija «Galychyna»). Istorija ukrain's'kogo vijs'ka (1917–1995). Uporjadnyk Ja. Dashkevych. – L'viv: Svit, 1996.
11. Kotljars' M., Kul'chyc'kyj S. Dovidnyk z istorii' Ukrainy, T.3. – Kyi'v, 1996.
12. Lytvyn M. R., Naumenko K. Je. Zbrojni syly Ukrainy pershoi' polovyny XX st. Generaly i admiraly. Instytut ukrain'noznavstva im. I. Kryp'jakevycha NAN Ukrainy. – L'viv; Harkiv: «Vydavnytvo Saga», 2007. – 244 s.
13. OUN v 1941 roci. Dokumenty. V 2–h ch. Ch.1 / uporjadnyky O. Veselova, O. Lysenko, I. Patryljak, V. Sergijchuk. Vidp. red. S. Kul'chyc'kyj. – K.: Instytut istorii' Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. – 336 s.
14. OUN v 1941 roci. Dokumenty. V 2–h ch. Ch.2 / uporjadnyky O. Veselova, O. Lysenko, I. Patryljak, V. Sergijchuk. Vidp. red. S. Kul'chyc'kyj. – K.: Instytut istorii' Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. – 604 s.
15. Pobigushhyj–Ren Je. Mozai'ka moi'h spomyniv. – Ivano–Frankivs'k: Lileja–NY, 2002. – 188 s.
16. Shajkan V. O. Kolaboracionizm na terytorii' rejhskomisariatu «Ukrain'a» i vijs'kovo'i zony v roky Drugoi' svitovoi' vijny. Monografija / V. O. Shajkan. – Kryvyj Rig: Mineral, 2005. – 466 s.

Diachenko A. V., PhD student, Department of Modern History of Ukraine, East European National University named after Lesia Ukrainka (Ukraine, Lutsk), andriydiyachenko@gmail.com

Ukrainian Legion of Self-Defense in a struggle for the Ukrainian national idea during the German–Soviet war

The article describes the history and combat way of the Ukrainian Legion of Self-Defense during the German–Soviet war in the Volyn region since the moment of formation in September 1943 before splitting with the Ukrainian National Army in April 1945.

Keywords: Ukrainian Legion of Self-Defense, Volyn Legion, Soviet–German War (1941–1945), nationalist underground, history.

* * *

УДК 94:614.3:314.7(477)«1944/1946»

Диптан Л. С.,
аспірантка кафедри історії та археології слов'ян
факультету історичної освіти, Національний
педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), lyba_17@ukr.net

МЕДИКО–САНІТАРНЕ СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ У 1944–1946 РР. І МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Застосовуючи критичний та компаративний методи аналізу неопублікованих джерел авторка робить спробу встановити реальне становище, що склалося в медико–санітарній сфері Української РСР на завершальному етапі Другої світової війни, виявити фактори епідемічної загрози та з'ясувати, настільки вагомим чинником ризику епідемічної ситуації була активізація міграції населення, зокрема репатріаційний процес, що охопив територію республіки у 1944–1945 рр.

Наголошується на прямому зв'язку між посиленням міграційних процесів унаслідок початку масової репатріації радянських громадян через територію УРСР і рівнем епідемічної загрози, що фіксувався в республіці.

Обстоюється думка, що зростання потоку репатріантів у межах України, в умовах дефіциту матеріальних фондів для відбудови санітарної та медичної мережі, медикаментів і лікарських кадрів, справило негативний вплив на поточну санітарно–епідеміологічну ситуацію й відчутно погіршило показники загального стану здоров'я населення УРСР у 1944–1946 рр.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, медико–санітарне становище, хвороби, епідемія, тиф, міграція населення, репатріація.

У роки Другої світової війни в Німеччині та СРСР, не дивлячись на всі заходи з попередження та недопущення зростання захворюваності, відбулося різке погіршення санітарно–епідеміологічної ситуації. Особливо гостро питання боротьби з епідемічними хворобами постало в розореній війною Українській РСР після звільнення від нацистських окупантів і з активізацією міграційних потоків територією республіки, зокрема з початком процесу репатріації радянських громадян восени 1944–го – навесні 1945 р.

Очевидна актуальність для влади проблеми подолання медико–санітарних наслідків війни на початковому етапі повоєнної відбудови стала чинником, що зумовив її виділення в предмет спеціального аналізу фахівців радянської медичної сфери вже у 1942–1946 рр. [16; 17; 19; 20; 25; 26; 27]. Проте предметом вивчення для істориків окреслена проблематика стає тільки у 60–80–х рр. XX ст. Особливістю радянських історичних студій проблеми був її аналіз майже виключно в контексті діяльності партійних органів, ідеологічні стереотипи, акцентування уваги лише на позитивних і навпаки замовчування незручних і дратівливих для влади сюжетів і фактів [13; 18; 19].

З відновленням незалежності наслідки Другої світової війни для України, зокрема тема медико–санітарного становища у 1943–1945 рр., досліджуються вітчизняними вченими вже на нових методологічних засадах – у річці соціальної історії та історії повсякденності. Зокрема, санітарний стан міст УРСР і медичне забезпечення їх мешканців протягом першого повоєнного десятиліття аналізує О. Ісайкіна [14]. У контексті тяжких соціальних наслідків війни та окупації для сільського населення України розглядає медичну сферу українського села 1943–1945 рр. О. Перехрест [24]. Відновлення мережі закладів охорони здоров'я та поліпшення санітарних умов життя трудівників села центральних областей України у 1943–1950 рр. вивчає Т. Терещенко [26]. Важливе місце у вітчизняній історіографії медико–санітарних наслідків війни з Німеччиною та їх подолання у повоєнний період посідають праці І. Перехрест. Цій авторці належить і перше у вітчизняній історіографії комплексне дисертаційне дослідження окресленої проблеми [21–23].

Авторка цієї статті на основі критичного й компаративного аналізу неопублікованих документів радянського походження з фондів центральних державних архівів України робить спробу встановити реальне становище, що склалося в медико–санітарній сфері Української РСР на завершальному етапі Другої світової війни, виявити фактори епідемічної загрози та з'ясувати, настільки вагомим чинником ризику епідемічної ситуації була активізація міграції населення, зокрема репатріаційний процес, що охопив територію республіки у 1944–1945 рр.

Тривалі бойові дії та нацистська окупація спричинили серйозні руйнування санітарної та медичної інфраструктури Української РСР наслідком чого стало

значне погіршення санітарно-епідемічної ситуації. Ось як характеризується санітарний стан столиці України за два місяці після вигнання нацистів у постанові Повноважної надзвичайної протиепідемічної комісії УРСР (далі – ПНПЕК УРСР) від 21 січня 1944 р.: «[...] За час господарювання німецьких загарбників значно погіршився санітарний стан Києва, зросли інфекційні захворювання серед населення міста, особливо на черевний та висипний тифи. У зв'язку з руйнуванням водогону [...] населення міста Києва майже зовсім позбавлене можливості проходити санітарну обробку. Переважна більшість садиб забруднена. За відсутності належного транспорту, браку води, палива та електроенергії для дезінфекційних станцій [...] ліквідація вогнищ інфекції проводиться зі значними запізненнями та не повноцінно [...]» [1, арк. 1].

Нацистські окупанти перед відступом навмисно створювали вогнища епідемій. З цією метою в концентраційних таборах для цивільних осіб і військовополонених вони розміщували великі маси людей серед яких були й хворі на тиф чи дизентерію в'язні. Хворі інфікували здорових. Потім цих осіб залишали напризволяще, або ж відправляли через лінію фронту на територію зайняту Червоною армією. В обох випадках це загрожувало спалахом епідемії та ускладнювало санітарно-епідемічну ситуацію на щойно визволеній території. Подібні випадки Народний комісаріат охорони здоров'я (далі – НКОЗ) УРСР зафіксував навесні 1944 р. у селах Тарасівці та Лукамівці Цибулівського району Кіровоградської області [1, арк. 52]. Аби уникнути розповсюдження епідемії цим шляхом РНК УРСР у квітні 1944 р. звернувся до командування усіх чотирьох Українських фронтів та Третього Білоруського фронту з проханням заборонити розпускати звільнених з таборів осіб без проходження 15-денного карантину [1, арк. 54].

Офіційна статистика НКОЗ УРСР щодо захворюваності на тиф відбиває сезонний характер цього явища. Порівняно високий рівень епідемічної загрози взимку-навесні 1944 р. змінюється поступовим зниженням кількості хворих у літні місяці й знову ж таки різко зростає в осінньо-зимовий період 1944–1945 рр. Наприклад, якщо у Харківській області за період із січня по квітень 1944 р. було зафіксовано 1802 випадки цього інфекційного захворювання, з травня по серпень на тиф хворіло 1276 осіб, то лише протягом трьох осінніх місяців медичні органи зареєстрували 1042 тифозних хворих [5, арк. 15]. На Полтавщині у січні-квітні поточного року на тиф захворіло 1904 особи, з травня по серпень – 1799 громадян, а у вересні-листопаді – 925 осіб [5, арк. 17].

Іншим чинником, що ускладнював епідемічну ситуацію й загалом справив помітний вплив на медико-санітарне становище в УРСР після звільнення її території від нацистських окупантів, стала міграція населення. У травні 1944 р. чиновники НКОЗ УРСР зафіксували перші випадки захворюваності на тиф серед реєвакуйованих громадян, які повернулися в Україну з східних районів СРСР. У вересні-жовтні цього ж року фіксувалися спалахи епідемії тифу серед мобілізованих на підприємства Дніпропетровської області трудових мігрантів [2, арк. 97–98].

Особливою складністю відрізнялася епідемічна ситуація у традиційно транзитній Вінницькій області.

Потік мігрантів через вузлові залізничні станції на її території неминуче підвищував рівень захворюваності, зокрема й на тиф. Якщо протягом січня-квітня 1944 р. в регіоні зафіксували 1942 випадки цієї хвороби, то протягом травня-серпня на тиф захворіло вже 3430 осіб, а за три осінні місяці 1944 р. – 1205 осіб [5, арк. 18].

Одним із перших конкретних заходів влади, спрямованих на мінімізацію розповсюдження інфекційних захворювань мігрантами, які пересувалися залізничним транспортом у межах УРСР, стала організація на вузлових станціях основних залізничних шляхів республіки контрольно-обсерваційних пунктів (КОП). Завданням останніх було проведення санітарної обробки, карантину та ізоляції осіб щодо яких існувала підозра в їх інфікуванні, виявлення інфекційних хворих і передача їх для лікування до місцевих стаціонарних лікарень. Кожен такий обсерваційний пункт мав до 40 осіб медичного, санітарного та обслуговуючого персоналу, приміщення для карантину, здатні вмістити 500 осіб, ізолятор на 50 ліжок, амбулаторію, санітарний перепускник і дезінсекційну камеру. Перші десять контрольно-обсерваційних пунктів у червні 1944 р. організували на залізничних станціях у Коростені, Шепетівці, Проскурові, Балті, Козятині, Василькові, П'ятихатках, Дебальцевому та Бахмачі. [1, арк. 91–95]. Проте зі зростанням міграційного потоку й посиленням транзитного навантаження на залізничний транспорт восени 1944-го робота КОПів викликала незадоволення республіканського керівництва. Наприклад, у листопаді нарікання на свою адресу отримав начальник санітарного відділу Південно-західної залізниці, котрий не забезпечив зняття з потягів тифозних хворих і хворих з високою температурою [2, арк. 102]. За даними НКОЗ УРСР навіть у січні 1945 р. більшість КОПів на залізниці не мали належно обладнаних ізоляторів [4, арк. 65].

Показовою щодо вагомості впливу погодно-кліматичного та міграційного чинників на рівень епідемічної загрози виглядала ситуація в Одесі. Чи не найменший в УРСР рівень захворюваності на тиф (у вересні-листопаді 1944 р. захворіло 228 громадян, а у грудні – 331 особа) тут доповнювався абсолютною перевагою мігрантів серед хворих. Наприклад, із зафіксованих у жовтні 1944 р. 48 випадків захворювання на висипний тиф в Одесі 40 припадало на мігрантів, яких було знято з потягів та ушпиталено. Із 150 хворих на тиф зафіксованих в Одесі у листопаді 1944 р. 109 осіб були мігрантами або ж належали до категорії безхатченків і безпритульних [5, арк. 72].

Детальний аналіз звітних даних НКОЗ УРСР щодо захворюваності на тиф восени-взимку 1944–1945 рр. свідчить, що основними групами ризику були безпритульні, трудові мігранти, реєвакуйовані та репатріанти. Саме збільшенням потоку робочої сили на підприємства Донбасу чиновники наркомату пояснювали різке зростання чисельності хворих на тиф у Сталінській області. У вересні 1944 р. в Дніпропетровську понад 60% зафіксованих хворих на тиф становили трудові мігранти, які були носіями вірусу на стадії інкубації. Тоді ж у Дніпродзержинську фіксувалися спалахи захворюваності на тиф серед робітників із Поволжя. Серед осіб, які хворіли на зворотній тиф у Харкові восени-взимку 1944 р. близько 74% становили безпритульні

та мігранти [5, арк. 68–71]. У грудні 1944 р. голова Полтавського облвиконкому доповідав у Київ про те, що в містах його регіону на тиф хворіють в основному приїжджі та особи, які повернулися з відряджень. Як приклад чиновник навів родину із восьми осіб, які прибули з Смоленська і всі виявилися інфіковані тифом [4, арк. 12].

На початку 1945 р. особливо складною епідемічна ситуація була в Кам'янець–Подільській, Вінницькій та Київській областях, що в цей період прийняли на себе не лише потік репатріантів, але й забезпечували транзит військовослужбовців, мобілізованих робітників, осіб реєвакуйованих зі східних районів СРСР. Так, у грудні 1944 р. до медичних установ Вінницької області потрапило 1396 хворих на тиф. У січні 1945 р. чисельність епідемічних хворих склала 566, а за перші дві декади лютого – 705 осіб [5, арк. 112]. У Кам'янець–Подільській області в грудні 1944–го на тиф хворіли 762 особи, у січні 1945–го – 882, а за 20 днів лютого 1945 р. – 789 осіб [5, арк. 116]. Київська область також вирізнялася високими показниками захворюваності на тиф. Тут у грудні 1944 р. зафіксували 1284 випадки цієї хвороби. У січні 1945 р. на Київщині хворіло на тиф 1186 громадян. Проте внаслідок вжитих владою термінових протиепідемічних заходів у лютому 1945 р. кількість тифозних хворих по області зменшилася до 474–х осіб [5, арк. 113].

Різке зростання захворюваності на тиф у грудні 1944 р. – січні 1945 р., зокрема на Вінниччині, ми схильні пов'язувати з короткотерміновим але значним збільшенням потоку репатріантів із прикордонних перевірконо–фільтраційних пунктів (ПФП), які рухалися залізницею через вузлові станції Вінниця, Жмеринка, Козятин та Могилів–Подільський. Тут із потягів регулярно знімали по 10–15 осіб хворих на тиф. У лютому 1945 р. у Вінниці з потягів зняли 52, а в Жмеринці – 31 хворого. Тільки в обласному центрі число тифозних хворих склало понад 700 осіб [5, арк. 89–90, 112].

За оцінками НКОЗ УРСР у січні 1945 р. захворюваність на тиф набула в республіці епідемічного характеру. Серед головних чинників, що сприяли розвитку епідемії керівник відомства називав міграцію населення та недостатню роботу залізниці з санітарної обробки великих мас людей. Тут є характерним приклад Харківщини, де у листопаді 1944 р. 32% тифозних хворих прибули в регіон вже інфікованими. По Ворошиловградській області таких інфікованих і хворих нарахували 45%, по Сталінській – 35%, у Дніпропетровській – 28%. У Біляєвському районі Одещини зафіксували 72 випадки захворювання на тиф серед мобілізованих із Північної Буковини. Прогнозуючи розвиток епідемічної ситуації керівник НКОЗ УРСР стверджував, що з настанням теплої пори та посиленням міграційного потоку громадян навесні 1945 р. загроза епідемічних спалахів зберігатиметься [4, арк. 60–63].

Не менш гострою для медичної сфери УРСР виглядала й кадрова проблема. Тривала війна і відновлювані медичні установи республіки потребували дипломованих лікарів, фельдшерів і медичних сестер. Показовою тут є ситуація в західноукраїнських областях. Наприклад, за даними НКОЗ УРСР станом на 1 грудня 1944 р. лікарняні заклади Львівщини потребували

585 дипломованих лікарів, а натомість область мала 426 фахівців. При цьому 117 лікарів і 137 фельдшерів і медичних сестер було направлено в регіон восени 1944 р. Тільки 18 із 36–ти сільських медичних дільниць області працювали, і лише 8 із них мали лікарів, а в інших амбулаторіях працювали фельдшери. Із 228–ми лікарських посад, яких потребували медичні заклади Волинської області 112 були вакантними. Протягом 1944 р. НКОЗ УРСР на роботу в область направив 55 лікарів і 207 середніх медичних працівників. Із 302–х лікарів, що їх потребувала Дрогобицька область у лікарнях і мед амбулаторіях працювало 146 осіб. І це при тому, що після звільнення регіону від нацистів сюди на роботу направили 70 лікарів, 197 фельдшерів і медичних сестер. На Станіславщині з потрібних 324–х лікарів у медичних установах працювали лише 140 осіб. У 1944 р. уряд направив на роботу в область 99 лікарів і 177 осіб середнього медперсоналу. Так само близько 50% складав некомплект лікарів у медичних закладах Тернопільської та Рівненської областей. Трохи кращою ситуація з кадрами медичних установ була у Чернівецькій області, де із 358 потрібних лікарів у наявності було 255 фахівців [4, арк. 1–8].

Зростання рівня епідемічної захворюваності в Українській РСР восени–взимку 1944–1945 рр. співпало з початком процесу репатріації громадян, які в роки війни з різних причин опинилися поза межами батьківщини. За даними НКВС УРСР від вересня 1944 р. до 1 січня 1945 р. сімома перевірконо–фільтраційним пунктами, що дислокувалися на державному кордоні СРСР у межах західних і південно–західних областей республіки, було прийнято, профільтровано й направлено до місць проживання 11822 особи [9, арк. 16]. Наприклад, тільки протягом одного місяця – у червні 1945 р. – на ПФП м. Рава–Руська, Львівської області під час медичного обстеження контингенту репатріантів було виявлено 105 хворих, зокрема 85 осіб хворіли на різні інфекційні захворювання – кір, тиф, скарлатину, грип тощо [7, арк. 93].

Ускладненню епідемічної ситуації часто потурала й незадовільна робота відповідальних за перевезення репатріантів цивільних і військових служб. Для прикладу наведемо вражаючий, але далеко не поодинокий факт. 12 березня 1945 р. із польського Ченстохова на схід у напрямку Києва та Одеси транзитом через Люблін, Холм, Здолбунів, Тернопіль, Підволочиськ і Гречани вирушив ешелон із 34 вагонів з 1800 репатріантами. Діставшись станції Гречани половина цього транспорту (1100 осіб із медичним працівником та вагоном–ізолятором) була відправлена до Одеси. Решта 700 пасажирів цього ешелону в 17 вагонах без будь–якого медичного обслуговування були знову повернуті на захід – для проходження перевірки та фільтрації на ПФП НКВС у Мостиську Львівської області. Поки ешелон рухався до станції призначення, через надзвичайну тісноту та скупченість у вагонах спалахнула епідемія кору, що забрала життя шістнадцяти дітей [8, арк. 130–131].

Із посиленням потоку репатріантів влітку–восени 1945 р. рівень епідемічної загрози відчутно зріс. Цю нашу думку підтверджує відповідна статистика органів репатріації УРСР. Наприклад, через збірно–пересильний пункт №309 НКО СРСР, що дислокувався у Волковиську

(Білоруська РСР), за період з середини липня 1945 р. до третьої декади січня 1946 р. пройшло понад 90 000 репатріантів. При цьому, медичною службою ЗПП було амбулаторно обстежено 13 259 хворих. 1386 осіб, щодо яких існували підозри в їхній інфікованості епідемічними хворобами, помістили в ізолятор. Із загальної кількості хворих було виявлено: 131 особа тифозних (14 із них померли), 89 дизентерійних, 10 осіб хворих на кір, 6 – на дифтерію та 3 хворих на скарлатину. 77 репатріантів було госпіталізовано з венеричними захворюваннями [12, арк. 33]. Медичними службами ЗПП НКО СРСР №№ 310 та 313 (м. Брест, Білоруська РСР) за період з 1 червня по 1 грудня 1945 р. було амбулаторно обстежено 15 000 осіб. В результаті обстеження виявлено: 1023 репатріанти, які хворіли венеричними захворюваннями, 73 хворих на черевний та висипний форми тифу, а також 15 осіб дизентерійних хворих. Цікаво, що така значна кількість венеричних хворих була виявлена в брестських ЗПП тільки у жовтні–листопаді 1945 р., коли сюди прибула спеціальна бригада лікарів–венерологів із Москви. Доповідаючи про цей факт до Києва уповноважена РНК УРСР і ЦК КП(б)У по Брестському прикордонному збірному пункту М. В. Крижицька висловила небезпідставне припущення, що до прибуття цієї бригади не була виключена можливість повернення на територію УРСР деякої кількості венеричних хворих [6, арк. 56]. Інший приклад. У липні–вересні 1945 р. на прикордонних збірно–пересильних пунктах Львівського військового округу медичне обстеження дозволило виявити: 289 репатріантів, які захворіли на тиф, 171–го дизентерійного, 421 особу хвору на туберкульоз, а також 670 венеричних хворих [10, арк. 6].

Не дивлячись на організовані у прикордонній зоні санітарні протиепідемічні заходи частина репатріантів різними способами й за різних обставин уникали не лише медичного огляду, але й санітарної обробки та будучи хворими потрапляли на територію України. Подібними фактами рясніє звітність обласних приймально–розподільчих пунктів (ПРП), що працювали з репатріантами в регіонах. Наприклад, начальник ПРП дислокованого на залізничній станції Ясинувата (Сталінська область) на нараді в РНК УРСР 3 жовтня 1945 р. доповідав, що за період роботи пункту через нього пройшло 51 314 репатріантів, було виявлено 496 хворих та ушпиталено 25 осіб [3, арк. 71]. Заступник начальника обласного ПРП, що дислокувався на залізничній станції Жмеринка 22 квітня 1945 р. доповідав завідувачому Відділом репатріації РНК УРСР М. Зозуленку, що «[...] пункт (йдеться про ПФП НКВС СРСР – Авт.) Рава–Руська направляє людей без будь–якої санітарної обробки, так 19 квітня 1945 р. до нас прибули двоє старих 1872–го року народження, які прямували в Караганду, але до того брудні, що комахи робили їхній одяг із чорного сіро–білим [...]» [8, арк. 206]. Ще один характерний випадок стався в Одесі. 21 червня 1945 р. сюди з болгарського порту Варна прибув пароплав «Трансільванія» з репатріантами на облавку. В ході медичного огляду з'ясувалося, що 70% прибулих завошені та потребують негайної санітарної обробки. Також на пароплаві виявили двох хворих на тиф [9, арк. 88зв]. У цьому випадку спалаху епідемії перешкодила лише нетривала морська подорож.

Документальні дані свідчать, що загрозна динаміка в ситуації із епідемічною захворюваністю в Українській РСР зберігалася й надалі. Уряд республіки намагався адміністративними та організаційними заходами якось зарадити ситуації. Статистика НКОЗ УРСР за другу половину 1945–го – травень 1946 р. показує деяке зниження захворюваності на тиф та токсичну диспепсію і зростання захворюваності на дизентерію. Зокрема, якщо у січні–травні 1945 р. по республіці було зафіксовано 4249 випадків захворювання на черевний тиф, то за аналогічний період 1946 р. цей показник склав 3814 випадків. Відповідна статистика захворюваності на дизентерію по УРСР склала 869 випадків у 1945 р. і 969 – за перші п'ять місяців 1946–го [11, арк. 104]. Характерно, що серед причин зменшення загрози епідемії черевного тифу та захворюваності на токсичну диспепсію у першій половині 1946 р. чиновники НКОЗ УРСР називали «[...] зменшення міграції населення (виділення авт.), покращення специфічних профілактичних заходів, зокрема збільшення чисельності профілактичних щеплень серед населення, а також покращення загального санітарного стану населених пунктів [...]» [11, арк. 105]. Такий висновок підтверджує конкретний факт – значне скорочення потоку репатріантів через західний кордон СРСР у межах України в першій половині 1946 р. Інші факти свідчать про зусилля уряду республіки в подоланні епідемічної загрози. Станом на 1 червня 1946 р. в УРСР розгорнули 22 857 ліжок для епідемічних хворих. Показник ушпиталення хворих на черевний тиф було доведено до 98,7%, на дизентерію – до 96,6% [11, арк. 105].

Проте й надалі ситуація з епідемічною загрозою продовжувала залишатися непевною. Два літні місяці 1946–го принесли зростання захворюваності на тиф, дизентерію та токсичну диспепсію у порівнянні з цим же періодом 1945 р. Лідерські темпи зростання епідемічної загрози черевного тифу демонстрували найбільші міста республіки – Київ, Одеса та Харків, а першість у захворюваності на дизентерію утримувала Сталінська область, котра у червні 1946 р. дала 40% загальнореспубліканського показника цього захворювання. Основною ж причиною погіршення епідемічної ситуації заступник міністра охорони здоров'я УРСР вважав антисанітарію в умовах скупченості населення [11, арк. 121–122].

Підводячи підсумки зазначимо, що у завершальний період Другої світової війни та протягом першого повоєнного року медико–санітарне становище на території Української РСР продовжувало залишатися вкрай складним. Однією із складових цього напруження стало різке зростання рівня епідемічної захворюваності. Аналіз джерел засвідчує, що значні руйнування медичної та санітарної інфраструктури УРСР, гостра нестача медичного обладнання й ліків, брак лікарських кадрів, а також активізація міграції населення на визволеній від окупантів території стали основними причинами, що ускладнювали медико–санітарну ситуацію у 1944–1946 рр. Динаміка епідемічної обстановки в регіонах республіки залежала як від об'єктивних (кліматичні та погодні умови) так і від суб'єктивних чинників. Серед останніх – зусилля влади з відновлення медичної сфери республіки та

попередження епідемій, а також інтенсивна міграція, що у досліджуваній період стала активним фактором дестабілізації епідемічної ситуації.

Основними категоріями мігрантів, які визначали напруженість епідемічної ситуації були реєвакуйовані громадяни, безпритульні та репатріанти. Від початку 1945 р. саме репатріанти склали основний транзитний потік територією УРСР. У цьому контексті ми вбачаємо прямий зв'язок між труднощами з подолання медико-санітарних наслідків війни в Україні й посиленням міграційних процесів унаслідок початку масової репатріації радянських громадян через територію республіки. Дані опрацьованих джерел дозволяють стверджувати, що зростання потоку репатріантів у межах України в умовах дефіциту матеріальних фондів для відбудови санітарної та медичної мережі, медикаментів і лікарських кадрів, неякісної санітарної обробки справило негативний вплив на поточну санітарно-епідеміологічну ситуацію та відчутно погіршило показники загального стану здоров'я населення УРСР наприкінці 1944-го – у 1946 рр.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.Р-2. – Оп.7. – Спр.1553. – 108 арк.
2. Там само. – Спр.1554. – 118 арк.
3. Там само. – Спр.2247. – 185 арк.
4. Там само. – Спр.2803. – 173 арк.
5. Там само. – Спр.2804. – 159 арк.
6. Там само. – Спр.3009. – 110 арк.
7. Там само. – Спр.3010. – 128 арк.
8. Там само. – Спр.3013. – 282 арк.
9. Там само. – Спр.3025. – 151 арк.
10. Там само. – Спр.3028. – 152 арк.
11. Там само. – Спр.4003. – 181 арк.
12. Там само. – Спр.4241. – 222 арк.
13. Дубовиков И. К. Мероприятия Коммунистической партии Украины по восстановлению здравоохранения в Донбассе / И. К. Дубовиков // Великая Октябрьская Социалистическая революция и строительство коммунизма. – Днепропетровск, 1967. – С.93–108.
14. Ісайкіна О. Д. Медичне обслуговування міського населення (1945–1955) / О. Д. Ісайкіна // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип.9. – С.346–353.
15. Каган С. С. Первые итоги ликвидации последствий войны и германо-фашистской оккупации УССР в области охраны народного здоровья / С. С. Каган // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации: Труды второй конференции (17–19 декабря 1946 г.) – Т.1. – М., 1948. – С.13–24.
16. Кононенко И. Ф. Здравоохранение Украины на пути к полному возрождению / И. Ф. Кононенко // Врачебное дело. – 1945. – №3–4. – С.97–104.
17. Ларін А. Ф. Боротьба за поліпшення санітарного стану визволених районів УРСР (1943–1945 рр.) / А. Ф. Ларін, Н. В. Маковська // Український історичний журнал. – 1986. – №12. – С.55–61.
18. Маковская Н. В. Деятельность КПСС по восстановлению системы здравоохранения освобожденных районов УССР в годы Великой Отечественной войны (1943–1945): дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Маковская Наталия Васильевна; Киевский гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – К., 1985. – 223 с.
19. Марзеев А. Н. Санитарно-эпидемиологическое обслуживание движущихся масс / А. Н. Марзеев // Гигиена и санитария. – 1945. – №6. – С.37–40.
20. Митерев Г. А. Очередные задачи здравоохранения в освобожденных районах / Г. А. Митерев // Советское здравоохранение. – 1942. – №3. – С.3–7.
21. Перехрест І. В. Боротьба з епідеміями паразитарних тифів в Україні у повоєнний період (1944–1950 рр.) / І. В. Перехрест // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т.32. – Вип.19: Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – С.58–61.

22. Перехрест І. В. До питання про поширення інфекційних хвороб на території України в перші повоєнні роки (1943–1945) / І. В. Перехрест // Велич подвигу народного: Зб. наук. ст. Міжкар. конф., присвяченої перемозі радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – Одеса, 2006. – С.141–145.

23. Перехрест І. В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943–1950 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Перехрест Ірина Вячеславівна; МОН України, Черкаський державний технологічний ун-т, 2007. – 291 с.

24. Перехрест О. Г. Наслідки нацистської окупації для медичної сфери українського села / О. Г. Перехрест // Український селянин: Зб. наук. праць. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – Вип.11. – С.331–334.

25. Семашко Н. А. Об изучении санитарных последствий войны / Н. А. Семашко // Советское здравоохранение. – 1945. – №12. – С.11–19.

26. Терещенко Т. В. До питання про медичне обслуговування сільського населення центральної України в період відбудови народного господарства (1943–1950 рр.) / Т. В. Терещенко, І. В. Перехрест // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К.: НАН України, Ін-т історії України. – Вип.7. – Ч.2. – С.231–240.

27. Шкляр Б. М. Мероприятия по ликвидации санитарных последствий войны и оккупации в Днепропетровской области / Б. М. Шкляр // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации: Труды второй конференции (17–19 декабря 1946 г.) – Т.1. – М., 1948. – С.51–65.

References

1. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny. – F.R-2. – Op.7. – Spr.1553. – 108 ark.
2. Tam samo. – Spr.1554. – 118 ark.
3. Tam samo. – Spr.2247. – 185 ark.
4. Tam samo. – Spr.2803. – 173 ark.
5. Tam samo. – Spr.2804. – 159 ark.
6. Tam samo. – Spr.3009. – 110 ark.
7. Tam samo. – Spr.3010. – 128 ark.
8. Tam samo. – Spr.3013. – 282 ark.
9. Tam samo. – Spr.3025. – 151 ark.
10. Tam samo. – Spr.3028. – 152 ark.
11. Tam samo. – Spr.4003. – 181 ark.
12. Tam samo. – Spr.4241. – 222 ark.
13. Dubovikov I. K. Meropriyatiya Kommunisticheskoy partii Ukrainyi po vosstanovleniyu zdavoohraneniya v Donbasse / I. K. Dubovikov // Velikaya Oktyabrskaya Sotsialisticheskaya revolyutsiya i stroitelstvo kommunizma. – Dnepropetrovsk, 1967. – S.93–108.
14. Isaykina O. D. Medychne obsluhovuvannya mis'koho naselennya (1945–1955) / O. D. Isaykina // Ukrainya XX st.: kul'tura, ideolohiya, polityka: Zb. st. – K.: In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrainy, 2005. – Vyp.9. – S.346–353.
15. Kagan S. S. Pervyye itogi likvidatsii posledstviy voynyi i germano-fashistskoy okkupatsii USSR v oblasti ohranyi narodnogo zdorovya / S. S. Kagan // Mediko-sanitarnyye posledstviya voynyi i meropriyatiya po ih likvidatsii: Trudy vtoroy konferentsii (17–19 dekabrya 1946 g.) – T.1. – M., 1948. – S.13–24.
16. Kononenko I. F. Zdravoohranenie Ukrainyi na puti k polnomu vrozozhdeniyu / I. F. Kononenko // Vrachebnoe delo. – 1945. – №3–4. – S.97–104.
17. Larin A. F. Borot'ba za polipshennya sanitarnoho stanu vyzvolenykh rayoniv URSR (1943–1945 rr.) / A. F. Larin, N. V. Makov'ska // Ukrainy's'kyu istorychnyy zhurnal. – 1986. – №12. – S.55–61.
18. Makovskaya N. V. Deyatelnost KPSS po vosstanovleniyu sistemy zdavoohraneniya osvobodzhennykh rayonov USSR v gody Velikoy Otechestvennoy voynyi (1943–1945): dis... kand. ist. nauk: 07.00.02 / Makovskaya Nataliya Vasilevna; Kievskiy gos. un-t im. T. G. Shevchenko. – K., 1985. – 223 s.
19. Marzeev A. N. Sanitarno-epidemiologicheskoe obsluzhivanie dvizhushchisya mass / A. N. Marzeev // Gigena i sanitariya. – 1945. – №6. – S.37–40.
20. Miterev G. A. Ocherednyye zadachi zdavoohraneniya v osvobodzhennykh rayonah / G. A. Miterev // Sovetskoe zdavoohranenie. – 1942. – №3. – S.3–7.
21. Perekhrest I. V. Borot'ba z epidemiyamy parazytarnykh tyfov v Ukrainyi u povoyennyu period (1944–1950 rr.) / I. V. Perekhrest //

Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyy zhurnal. – T.32. – Vyp.19: Istorychni nauky. – Mykolayiv: Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly, 2004. – S.58–61.

22. Perekhrest I. V. Do pytannya pro poshyrennya infektsiynykh khvorob na terytoriyi Ukrainy v pershi povoyenni roky (1943–1945) / I. V. Perekhrest // Velych podvyhu narodnoho: Zb. nauk. st. Mizhnar. konf., prysvyachenoyi peremozi radyans'koho narodu u Velykiy Vitchyznyaniy viyni. – Odesa, 2006. – S.141–145.

23. Perekhrest I. V. Medyko-sanitarni naslidky Velykoyi Vitchyznyanoi viyny dlya naselennya Ukrainy ta yikh likvidatsiya u period vidbudovy (1943–1950 rr.): dys. kand. ist. nauk: 07.00.01 / Perekhrest Iryna V>yacheslavivna; MON Ukrainy, Cherkas'kyi derzhavnyy tekhnolohichnyy un-t, 2007. – 291 s.

24. Perekhrest O. H. Naslidky natsyst-s'koyi okupatsiyi dlya medychnoyi sfery ukraiyins'koho sela / O. H. Perekhrest // Ukrainy'kyi selyanyn: Zb. nauk. prats'. – Cherkasy: ChNU im. B. Khmel'nyts'koho. – Vyp.11. – S.331–334.

25. Semashko N. A. Ob izuchenii sanitarnykh posledstviy voyny / N. A. Semashko // Sovetskoe zdavoohranenie. – 1945. – №12. – S.11–19.

26. Tereshchenko T. V. Do pytannya pro medychno obsluhovuvannya sil's'koho naselennya tsentral'noyi Ukrainy v period vidbudovy narodnoho gospodarstva (1943–1950 rr.) / T. V. Tereshchenko, I. V. Perekhrest // Storinky voyennoyi istoriyi Ukrainy: Zb. nauk. statey. – K.: NAN Ukrainy, In-t istoriyi Ukrainy. – Vyp.7. – Ch.2. – S.231–240.

27. Shklyar B. M. Meropriyatiya po likvidatsii sanitarnykh posledstviy voyny i okupatsii v Dnepropetrovskoy oblasti / B. M. Shklyar // Mediko-sanitarniye posledstviya voyny i meropriyatiya po ih likvidatsii: Trudy vtoroy konferentsii (17–19 dekabrya 1946 g.) – T.1. – M., 1948. – S.51–65.

Dyptan L. S., postgraduate student of the Department of lavic History and Archeology of the Faculty of Historical Education of the National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), lyba_17@ukr.net

Medical and sanitary situation in Ukraine in 1944–1946 and migration of the population

Using the critical and the comparative methods of analysis of unpublished sources, the author attempts to show the real situation in the medical sector of the Ukrainian SSR at the final stage of the Second World War; to identify the factors of the epidemic threat and to find out that such an important risk factor for the epidemic situation as the intensification of migration population, in particular – the repatriation process, which covered the territory of the republic during 1944–1945.

There is a direct link between the intensification of migration processes as a result of the massive repatriation of Soviet citizens through the territory of the Ukrainian SSR and the level of the epidemic threat recorded in the republic. It is shown that the growth of the flow of repatriates within Ukraine, in the face of a shortage of material resources for the reconstruction of the sanitary and medical network, medicines and medical personnel, had a negative impact on the current sanitary and epidemiological situation and significantly deteriorated the indicators of the general state of health of the population of the USSR during 1944–1946.

Keywords: the Second World War; Ukraine, medical and sanitary situation, illness, epidemic, typhus, population migration, repatriation.

* * *

УДК 94(477)«1953/1964»:378

Лук'яненко О. В.,
кандидат історичних наук, ст. викладач,
Полтавський національний педагогічний
університет ім. В. Г. Короленка
(Україна, Полтава), lukanenko.ov@gmail.com

«КАРИКАТУРНІ ВІЙНИ» В ОСВІТЯНСЬКІЙ ПРЕСІ УРСР ДОБИ «ВІДЛИГИ» (1953–1964 РОКИ) (Ч.10)

Ілюструються акценти, що їх розставляла для освітян УРСР профільна преса періоду десталінізації (1953–1964 рр.) у сфері міжнародної політики крізь специфічну форму впливу на свідомість – карикатури. Застосування методу контент-аналізу дозволило проілюструвати тлумачення викладачами та студентами вищів світового порядку та оцінки подій на міжнародній арені; виявити змістову участь освітян у «холодній війні». Розвідка написана у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології ПНПУ імені В. Г. Короленка «Регіональні виміри повсякденної культури України XVIII–XX століть».

Ключові слова: повсякдення, міжнародна політика, карикатура, вища педагогічна школа, десталінізація.

У березні ж 1961 р. журналіст Ю. Робота надрукував критичну статтю про організацію системи середньої освіти у США «Про генералів, картоплю і... школи», оздобивши її сатиричним малюнком, який, скоріше за все, належав перу самого автора. На ньому було зображено, як двоє дітлахів з портфеліками під лівими руками намагалися пройти до навчального закладу, та дорогу їм заступив військовий з трубкою в зубах, склавши руки на грудях. На задньому плані солдат на драбині збив із будівлі табличку «Школа», прибиваючи на її місце напис «Казарма» [1]. У самій публікації автор піддавав засудженню факт закриття шкіл у місті Сент-Агат у штаті Мен, США, що трапився через брак коштів у скарбниці населеного пункту. Після неврожаю картоплі фермери не перерахували податки до бюджету міста, що й спровокувало рішення міськради через заборгованість у 12 тис. доларів перед учителями зачинити двері шкіл. Ситуація презентувалася як жаллива. Однак, варто зважити на те, що це містечко достатньо маленьке в окрузі Арустук штату Мен. Навіть сьогодні тут проживає всього лише 747 осіб, а у 1960 р. кілька була трохи більша – 1,137 осіб [2]. Скоріше за все, у місті тоді була лише 1 школа, бо сьогодні можна знайти відомості лише про 1 школу з 133 учнями у ній із 12 учителями персоналу – Wisdom Middle high School [3]. Це одна з нетипових одночасно середніх і старших шкіл з навчанням з 7 по 12 класи, з'єднаних через брак учнів [4]. Зауважимо також, що містечко розташоване у долині річки Арустук – тоді найбільшому центрі розведення картоплі у всій Америці [5]. Тому те, що видавали радянському учителю як парадокс, насправді було закономірним явищем спонсорювання системи освіти з найпродуктивнішого джерела у регіоні – картопляних полів. І, з рештою, рішення закрити на короткий час школи не було катастрофою: на відміну від СРСР, де дітям доводилося ходити пішки за декілька кілометрів до школи в сусідні села, система шкільних автобусів у США легко могла доставити школярів із міста Сент-Агата до шкіл сусідніх населених пунктів. Де і нині є по 2 навчальних заклади з кількістю дітей у декілька разів більше, ніж у багатостраждальному критикованому містечку – Caribou (433 учні), Fort Kent (299 учнів), Van Buren (235 учнів). Проте, ілюстрація стосувалася не цього епізоду, а роздумів автора з приводу асигнувань, що їх вдіяли Штати на освіту та оборону. Той стверджував, що уряд витрачав понад 2/3 бюджету на оборону, у той час як на освіту припадало у 300 разів менше капіталовкладень. Ми вже розвінчували подібні радянські освітянські байки в одній із попередніх розвідок, яка описувала карикатуру щодо системи освіти США у 1960 р. [8]. Тут зупинимося на іншому факті: у підписі до карикатури американську освітню політику напряму назвали копіюванням політики Гітлера по вихованню бездумних солдат. Навіть наводили цитату одного з філософів з Нью-Йоркського університету – професора Ван Денхога, який у той самий час давав цикл лекцій у сусідньому штаті Вермонт. Науковець начебто заявив, що поширення освіти серед низько інтелектуальних мас було злом сучасності. Як Денхог, очевидно, згадується одіозний американо-голландський соціолог Ernest van den Haag з Фордхемського Університету у Нью-Йорку. Однак, на початку 1960-х його праці торкалися освіти лише